

La *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* en la trajectòria intel·lectual de Víctor Balaguer

Joan Palomas

Universitat Autònoma de Barcelona

Facultat de Filosofia i Lletres

Departament de Geografia

Carrer de la Fortuna, s/n, 08193 Bellaterra (Espanya)

joanpalomas@gmail.com

RESUM: Estudi de l'obra *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (1860-64), de Víctor Balaguer i Cirera (1824-1864), en el conjunt de la seva trajectòria intel·lectual, plantejat a partir de tres grans eixos: la delimitació de la seva proposta ideològica enmig d'una obra escrita molt extensa; la valoració de les influències rebudes en l'àmbit de la història; i l'anàlisi de la seva evolució intel·lectual a través del temps, amb el fil conductor de la seva producció historiogràfica.

PARAULES CLAU: Víctor Balaguer, historiografia, història cultural, intel·lectualitat.

Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón
in the Intellectual Career of Víctor Balaguer

ABSTRACT: This paper examines the work *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (1860-1864) by Víctor Balaguer i Cirera (1824-1864) as a part of his intellectual career as a whole. The focus is on three major strands: a delineation of Balaguer's ideological proposal amid a highly extensive oeuvre; an appraisal of his influences in the area of history, and an analysis of his intellectual evolution over time, with the common thread being his historiographical output.

KEYWORDS: Víctor Balaguer, historiography, cultural history, intellectuals.

PALOMAS, Joan (2016), «La *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* en la trajectòria intel·lectual de Víctor Balaguer». *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 19, 223-246. ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2016.19.1009. Data de recepció: 1/9/2015. Data d'acceptació: 8/12/2015.

La complexa delimitació de la proposta ideològica en l'obra escrita de Víctor Balaguer

L'obra escrita de Víctor Balaguer té unes dimensions gegantines. L'inicià entorn el 1840 i la conclougué el 1900, pocs mesos abans de la seva defunció. Inserida en els paràmetres del Romanticisme, s'hi inclouen tots els gèneres possibles: poesia, teatre original i adaptacions, novel·les, relats, llegendes, obres de viatge, divulgació i excursionisme, història, assaigs, cròniques, discursos, manifestos i memòries, sols o combinats entre ells.

Intentar establir un criteri de quantificació d'aquesta obra presenta dificultats. Si s'agafen com a referència els llibres i fullets editats, la xifra de títols supera el centenar. Ara bé, una part significativa d'aquests no es corresponien a una única obra, sinó que contenien diversos treballs singulars. Si es prenen com a referència aquests, la xifra de títols s'enfila a més de tres-cents. Però, encara, la majoria no varen tenir una única edició, sinó diverses, amb canvis i matisacions, de manera que la xifra total de títols més les versions supera el miler d'unitats.

Un altre tipus de materials està format pels treballs a la premsa. Balaguer va tenir participació en més d'un centenar de diaris i revistes —catalans, espanyols i en alguns casos europeus— i des de totes les posicions: promotor, director, redactor, col·laborador estable i ocasional. El conjunt de materials és igualment divers: articles de redacció, editorials d'opinió, cròniques de corresponsal de guerra, reproduccions de discursos, sèries d'articles de tipus històric, divulgatiu i d'opinió i molta obra de creació. Alguns d'aquests treballs constituïren la primera versió d'obres reelaborades després en forma de fullet o de capítol de llibre, i a la inversa, la premsa recollí també versions de treballs que havien tingut la seva primera edició en aquests altres formats.

Els discursos parlamentaris, sobretot al Congrés dels diputats, constitueixen un altre nivell de materials que reflecteixen la seva con-

tribució a la formació d'opinió, amb l'advertiment que aquí no es tracta pròpiament d'obra escrita en el sentit de les anteriors.

L'aportació més genuïna de Víctor Balaguer en el terreny intel·lectual fou la formulació d'una proposta cultural i política alhora catalanista i progressista. Catalanista, en el sentit de reivindicar el caràcter nacional de Catalunya i, d'una manera més imprecisa, de proposar un sistema de govern que tingués en compte aquesta realitat. Progressista, en el de situar-se a l'esquerra del liberalisme polític, amb propostes avançades en alguns camps. I catalanista progressista en una doble contraposició: al catalanisme conservador i al liberalisme progressista uniformista.

A diferència d'altres intel·lectuals catalans del segle XIX, Balaguer no arribà a escriure mai una obra de síntesi del seu pensament —en un sentit ampli, però sobretot polític— i aquest apareix en la seva obra escrita d'una manera menys estructurada, de vegades, fins i tot, només suggerida. Una possible explicació d'aquesta absència estaria en el fet que durant bona part dels anys més fructífers en l'elaboració del seu pensament va patir serioses dificultats amb la censura, agreujades en els perllongats estats de setge en què es trobà Catalunya. De fet, en alguns treballs seus apareixen al·lusions a com aquesta situació li hauria impedit la publicació d'una obra segons la seva idea inicial. Així, per exemple, a *Anales de la guerra de Italia, Prusia y Austria* (1866), afirma:

Bastarán estas pocas líneas, no por lo que dicen sino por lo que dejan de decir, para que nuestros lectores se hagan cargo de que no es nuestra la culpa si esta obra no ha sido todo lo que pensamos que fuera.¹

Per la impossibilitat de plantejar obertament el seu pensament, cercà altres vies d'expressió i la principal fou el recurs a la història de

¹ VÍCTOR BALAGUER, *Anales de la guerra de Italia, Prusia y Austria*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico Editorial de Salvador Manero, 1866, pp. 577-578.

Catalunya. Ell mateix, en el seu treball *La libertad constitucional* (1858) ho explica, en referir-se a les dificultats de publicació de treballs d'opinió que va patir el diari barceloní *El Conceller* (1856-1857), que dirigí amb Lluís Cutchet:

[...] imposibilitados de hablar de nuestro presente, hablábamos tan a menudo de nuestro pasado pidiendo a nuestros antiguos recuerdos, a nuestras antiguas glorias, a nuestros antiguos sacrificios hechos en favor de la libertad, fuerzas y valor bastantes para marchar decididamente, pero con cautela, a la conquista de nuestro porvenir.²

D'aquesta manera, una part molt significativa del pensament polític de Víctor Balaguer es troba subjacent en les seves aportacions històriques que, al seu torn, impregnen tota la seva obra escrita, inclosa la de creació. Per això, la identificació del seu pensament cal cercar-la en el conjunt de la seva obra i en especial en els continguts històrics que hi són presents. En aquest sentit, la seva obra de creació es troba tan amarada de missatge polític de rerefons històric, per l'elecció dels temes, dels personatges i dels enfocaments, que complementa l'obra més erudita pel que fa a la formulació del seu pensament. En un sentit invers, el component literari es troba present de diverses maneres en la seva obra historiogràfica.

Influències rebudes en l'àmbit de la història fins al 1860

En els seus anys de formació, Balaguer va rebre influències literàries, historiogràfiques i polítiques d'un ampli ventall d'autors, catalans, es-

² VÍCTOR BALAGUER, *La libertad constitucional: Estudios sobre el gobierno político de varios países y en particular sobre el sistema por el que se regía antiguamente Cataluña*, Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramón Villegas, 1858. p. 229.

panyols i també d'altres països. En l'àmbit més concret de la història de Catalunya, i en el període que s'inicià el 1845, amb la publicació dels seus primers treballs de contingut històric, fins al 1860, amb l'inici de la publicació de la seva *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, combinà el coneixement de l'obra d'historiadors dels segles anteriors, com Jeroni Pujades, Narcís Feliu de la Penya, Francesc de Montcada i Francisco Manuel de Melo, amb la influència que, des de disciplines diferents, rebé d'autors més propers en el temps o, fins i tot, coetanis a ell, alguns dels quals coneguts personalment i companys en l'associacionisme cultural de Barcelona i/o en la premsa. Vegem-ne alguns.

D'Antoni de Capmany de Montpalau i Surís (1724-1813), autor d'obres com *Práctica y estilo de celebrar Cortes en el reino de Aragón, Principado de Cataluña y reino de Valencia, y una noticia de las de Castilla y Navarra* (edició pòstuma de 1821), que segons Balaguer fou «lo primer que recordà les glòries populars de la perduda nacionalitat»,³ en valorà el seu caràcter pioner en l'obra de recuperació de la història de Catalunya.

De Pròsper de Bofarull i Mascaró (1777-1859), a qui definí com «lo primer que posà los fonaments de la pàtria història»,⁴ en valorà les importants aportacions documentals de treballs com *Los condes de Barcelona vindicados* (1836) i la *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón* (iniciada el 1847).

De Fèlix Torres i Amat (1772-1847), autor d'unes *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes* (1836) i, més endavant en el temps, de Magí Pers i Ramona (1803-1888), autor de la *Historia de la lengua y literatura catalana: desde su origen hasta nuestros días* (1857), n'agafà la idea d'incorporar la història de la cultura i en especial dels escriptors.

3 *Op. cit.*, p. 78.

4 *Op. cit.*, p. 78.

És molt clara també la influència rebuda de Pau Piferrer i Fàbregas (1818-1848), segons Balaguer «lo primer que evocà els records poètics i tradicionals de la terra»,⁵ sobretot per la seva participació en la col·lecció il·lustrada *Recuerdos y bellezas de España*, que oferia una visió de llocs d'interès monumental i paisatgístic, amb la inclusió de llegendes i tradicions i el suport de litografies, en una combinació molt del gust de Balaguer, que després utilitzà àmpliament. En la mateixa línia cal esmentar Francesc Pi i Margall (1824-1901), autor del volum *Cataluña* (1842) de la col·lecció no continuada *España pintoresca*, que per a Balaguer, tenia un ingredient que li mancava a Piferrer, com era la vocació d'incorporar un públic ampli a aquest tipus de lectura.

De Joan Cortada i Sala (1805-1868), la influència és també molt notable, en aspectes com la incorporació de la temàtica medieval catalana en la novel·la, l'interès pel patrimoni monumental i una visió plurinacional de l'Estat espanyol i de la seva història, present en la seva *Historia de España* (1841-1842).

De Jaume Tió i Noé (1816-1844), n'agafà la incorporació de la temàtica medieval catalana en el drama històric i les reedicions de 1842, actualitzades, de la *Historia de los movimientos de separación y guerra de Cataluña en tiempos de Felipe IV*, de Francisco Manuel de Melo, i *Expedición de catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, de Francesc de Montcada.

Ferran Patxot i Ferrer («Manuel Ortiz de la Vega», 1812-1859) també va exercir la seva influència en ell. Balaguer n'admirà la seva obra narrativa de rerefons històric, com *Las ruinas de mi convento* (1851), i historiogràfica, sobretot els *Anales de España* (1857-1859).

Lluís Cutchet i Font (1815-1892), autor de treballs històrics com *El compromiso de Caspe* (1851) i *Cataluña vindicada* (1858), fou l'autor que deixà una influència més gran en Balaguer, fins al punt que en

⁵ *Op. cit.*, p. 78.

nombroses ocasions el definí com el seu mestre.⁶ La seva obra reforçà l'interès de Balaguer pel sistema institucional català i li transmeté la seva interpretació de la «revolució catalana» (contra Joan II, Felip IV i Felip V).

L'obra d'Antoni de Bofarull i de Brocà (1821-1892), amb un ampli ventall d'interessos, va anar en paral·lel amb la de Balaguer, amb qui va tenir períodes de rivalitat i també d'influències mútues. Per a aquest període, Balaguer es fixarà en les seves obres *Hazañas y recuerdos de los catalanes o colección de leyendas* (1846), una recopilació de llegendes i episodis de la història medieval catalana, tractades amb un estil narratiu, i la *Guía-cicerone de Barcelona* (1855), pel recurs del nomenclàtor de la ciutat com a eina de divulgació històrica, junt amb les recopilacions de les cròniques medievals catalanes.

En el mateix sentit d'aprofitament del nomenclàtor barceloní, s'interessà per l'obra *Barcelona antigua y moderna* (publicació pòstuma de 1854), d'Andreu Avellí Pi i Arimon (1793-1851), tot i que aquest s'havia mostrat molt crític amb els primers treballs històrics de Balaguer.

De l'obra de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), tot i les diferències d'enfocament en el moviment de recuperació cultural català, s'interessarà pels seus estudis sobre la cançó tradicional catalana i la literatura trobadoresca, amb treballs com *Observaciones sobre la poesía popular* (1853), *Romancerillo catalán* (primera edició de 1853) i *De los trovadores en España* (1861).

De Joan Illas i Vidal (1819-1876), n'admirà més el seu vessant de literat, pel tractament atorgat a episodis històrics catalans en treballs com la novel·la *Enrique y Mercedes: novela histórica del sitio de Barcelona* (1840), que incloïa com a apèndixs documents originals de l'època, i el drama *Un bara* (1844).

6 VÍCTOR BALAGUER, *El Regionalismo y los Juegos Florales*, Madrid, Imprenta de la Viuda de M. Minuesa de los Ríos, 1897, p. 180 i seg.

Les coincidències amb Vicent Boix i Ricarte (1813-1883) foren nombroses: ambdós foren cronistes, Balaguer de Barcelona i Boix de València, i representaren el corrent liberal de la Renaixença en els respectius territoris i sentiren una gran atracció per la Corona d'Aragó i el seu model institucional. Caldria destacar l'obra de Boix *Historia de la ciudad y Reino de Valencia* (1845-1847).

Història i pensament polític fins a la primera part del Sexenni Democràtic

En aquest mateix període de 1845-1860 i a partir de la recepció de les aportacions en àmbits molt diversos dels autors esmentats, Balaguer va anar definint una línia interpretativa molt definida de la història de Catalunya, formada per alguns grans eixos.

En primer lloc, defensà una idea plurinacional d'Espanya com a realitat política del passat i també del present, en una visió molt diferent de la mantinguda per la historiografia espanyola. Si bé utilitzà el terme «nació» amb els paràmetres de mitjan segle XIX, és a dir, per a expressar el territori de sobirania d'un determinat aparell estatal, en canvi establí la distinció conceptual amb els grups humans dotats d'unes característiques identitàries comunes i establerts en un determinat espai, per als quals utilitzà els termes «nacionalitat» i «pàtria». Com assegurava en el seu discurs presidencial dels Jocs Florals de 1868: *La Espanya es una nació composta de varias nacionalitats*.⁷

Per a ell, Catalunya reunia tots els requisits de nació en el passat i de nacionalitat en el present. En clau de passat, creia que la història nacional de Catalunya havia estat ocultada o fins i tot tergiversada

⁷ VÍCTOR BALAGUER, *Jochs Florals de 1868: Discurs del senyor president del Consistori*, Barcelona, Celestí Verdagué, p. 8.

per la historiografia oficial espanyola. D'aquesta manera, en la presentació del seu treball *Bellezas de la historia de Cataluña*, definia la història de Catalunya com a *criminalmente desconocida*,⁸ mentre que, a la monografia «Pablo Clarís» (1867), denunciava les tergiversacions fetes per *cortezanos fáciles al servilismo o por historiadores propicios a decir sólo la mitad de la verdad, que es la mentira*.⁹ En clau de present, i a partir de diversos paràmetres generals, que aplicava a altres realitats europees del moment,¹⁰ considerava que Catalunya reunia totes les característiques de «nacionalitat» i d'«oprimida»: havia perdut les seves institucions de govern i la seva sobirania política no pas per voluntat pròpia, sinó per la força de les armes i malgrat l'aferrissada defensa dels catalans a través dels temps; la forma de govern que li aplicava l'estat central voldria aparentar la d'una administració ordinària, però tenia importants components repressius, de tracte de país conquerit i permanentment ocupat; el seu cos nacional havia estat esquarterat entre estats; el seu idioma es veia marginat de tots els àmbits; i, finalment, la seva economia es veia asfixiada per una forta pressió fiscal i pel disseny de polítiques econòmiques alienes a la pròpia realitat i desenvolupament.

En la seva anàlisi, Catalunya hauria iniciat aquest procés amb el Compromís de Casp de 1412, del qual valorava molt positivament el procediment, però no gens el desenllaç, amb l'entronització del casal castellà dels Trastàmara; hauria continuat amb la unió dinàstica amb Castella i la mort de Ferran II, el Catòlic, sense successió en el

8 VÍCTOR BALAGUER, *Bellezas de la historia de Cataluña: Lecciones pronunciadas en la Sociedad Filarmónica y Literaria de Barcelona por D. Víctor Balaguer bajo la protección del Excmo. Ayuntamiento Constitucional de la misma ciudad*, Barcelona, Imprenta de Narciso Ramírez, 1853, tom I, p. 3.

9 VÍCTOR BALAGUER, *Estudios históricos y políticos*, Madrid, Librerías de A. San Martín, Editor, 1876, p. 9. Treball «Pablo Clarís», datat a Avinyó, 4-1-1867, però que tenia versions anteriors.

10 BALAGUER, *Anales de la guerra...*, 1866, p. 5.

seu segon matrimoni, amb Germana de Foix, i la possibilitat d'un replegament cap a la Corona d'Aragó; s'hauria afermat durant els regnats de la Casa d'Àustria, especialment en el de Felip IV de Castella; i hauria tingut el seu desenllaç final amb la derrota catalana en la guerra de Successió i l'entronització de la Casa de Borbó.

Per a Balaguer, doncs, la necessitat de recuperar la història de Catalunya anava més enllà del redescobriment d'uns fets pocs coneguts i esdevenia una recerca d'arguments sobre els quals fonamentar algunes de les seves reivindicacions polítiques del present. En aquest sentit, en l'esmentat treball *Esperansas y recorts*, presentava la seva teoria de les dues escoles del moviment de recuperació cultural que més endavant es denominarà «Renaixença», segons la qual, si bé l'interès per la història de Catalunya era comú a ambdues, es diferenciarien perquè l'altra (conservadora) es dedicaria només a la contemplació innocent del passat, mentre que la pròpia (liberal) cercaria en ell elements de transformació del present.¹¹ Val a dir que una transformació no del tot definida, amb al·lusions a la descentralització administrativa i a un federalisme ibèric que tingués en compte la seva realitat plurinacional, tot i que en ocasions sembla suggerir també un cert independentisme català.

És interessant remarcar que en un primer moment Balaguer va associar l'opressió nacional a l'absolutisme (l'imperi Austríac, la Rússia tsarista) i la llibertat de les nacionalitats al liberalisme.¹² D'aquí que cerqués en el passat català un mirall de «constitucionalisme» en el qual inspirar l'evolució en sentit progressista del sistema polític espanyol. Aquesta intencionalitat més de política liberal de la seva

11 BALAGUER, *Esperansas y recorts*, p. 79 i seg. Vegeu també Ramon GRAU I FERNÁNDEZ, «Les coordenades historiogràfiques de Víctor Balaguer», dins *Víctor Balaguer i el seu temps*, pròleg de Sixte Moral, presentació de Montserrat Comas i Güell, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004. pp. 63-64.

12 Víctor BALAGUER, *Italia: Colección de cantos sobre la Guerra de la Independencia Italiana, escritos en idioma catalán*, Barcelona, Salvador Manero, 1859, p. 60.

immersió en la història de Catalunya l'admetia el mateix Balaguer en la presentació de la segona versió de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (com a *Historia de Cataluña*, 1885-1887):

Fue entonces cuando, con el anhelo de corresponder a un sentimiento público, con el de llenar una necesidad, y también ¿por qué no decirlo? con el de contribuir a la propaganda liberal que a la sazón realizábamos todos los afiliados al partido progresista, comencé a publicar mi *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*.¹³

Cal advertir que no gaire després Balaguer s'adonà que l'estat liberal podia ser tan centralista i tan repressiu per a les nacionalitats com ho havia estat l'estat absolut.¹⁴

Una altra característica de la seva línia interpretativa fou l'exaltació del sistema institucional de Catalunya i de la Corona d'Aragó, que considerava precursor en el context en l'Europa medieval, pel paper de les Corts i dels organismes municipals, per la limitació pactada del poder del monarca i per la seva articulació de tipus confederal.

Una altra constant de la seva visió de la història de Catalunya fou la defensa del procés històric de «revolució catalana»: l'oposició política i militar de les institucions catalanes contra monarques que haurien trencat la llei pactada. Per a ell, aquest procés hauria tingut tres etapes: contra Joan II al segle xv (aquí Balaguer passava de puntes per l'aliança entre els remences i el rei), contra Felip IV d'Àustria al segle xvii i contra Felip V de Borbó al segle xviii. Una de les aportacions doctrinals més genuïnes de Balaguer es troba en la seva explicació del desenllaç de la revolució catalana, és a dir, les derrotes davant de la monarquia hispànica i la liquidació definitiva de l'estat català, com una derrota de Catalunya, però també com una derrota

¹³ VÍCTOR BALAGUER, *Historia de Cataluña*, Madrid, Imprenta y Fundición de Manuel Tello, tom I, 1885, p. vi.

¹⁴ BALAGUER, *Anales de la guerra...*, p. 514.

de la llibertat a Espanya. Com assenyalava a *Bellezas de la historia de Cataluña*, la caiguda de Barcelona l'onze de setembre de 1714 significava la caiguda de «el ángel de la independencia catalana y el ángel también de la libertad española».¹⁵

En aquest aspecte, si bé en la part central del segle Balaguer havia vist amb simpatia Isabel II, sobretot en contraposició al carlisme, el gir conservador i repressiu que es produí en la política espanyola en la dècada de 1860 motivà que esdevingués antidinàstic i que participés dels moviments conspiratius encapçalats pel general Prim. Per això, des de mitjan anys 1860, l'argument de la revolució catalana serví a Balaguer per a aplicar-lo al moviment que culminaria en la Revolució de 1868. Així, en el seu manifest com a president de la Diputació Provincial de Barcelona, ja triomfant la Revolució, incloïa aquesta significativa frase: «Los catalanes del setiembre de 1868 han vengado las víctimas de setiembre de 1714».¹⁶ L'elecció d'un nou monarca, en la figura d'Amadeu de Savoia, per part de les Corts constituents, seria per a Balaguer la confirmació definitiva en dimensió espanyola de la revolució catalana dels segles anteriors.

Alguns altres aspectes de la visió de Balaguer que cal deixar anotats serien la seva apreciació de la marxa de la història en un sentit de progrés; l'anàlisi del procés d'industrialització català com un altre dels elements identitaris catalans, amb la particularitat de no disposar de la capitalitat d'un estat, ans al contrari, amb un estat amb uns polítiques econòmiques en una altra direcció; la idea de proximitat històrica i cultural catalanooccitana;¹⁷ la conveniència de la incorporació de la història de la cultura; més l'aspiració d'arribar a un públic ampli, no només als cercles erudits. En aquest darrer aspecte, el ma-

¹⁵ BALAGUER, *Bellezas de la historia de Cataluña*, p. 152.

¹⁶ Manifest de la Diputació Provincial (revolucionària) de Barcelona, datat el 3-10-1868, signat per Balaguer en primer lloc. *La Montaña Catalana*, 9-10-1868.

¹⁷ Balaguer utilitzà el terme «provençal».

teix subtítol de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* era indicatiu: «escrita para darla a conocer al pueblo, recordándole los grandes hechos de sus ascendientes en virtud, patriotismo y armas, y para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de sus glorias pasadas».

El seu sistema de treball consistia a combinar el format premsa amb el llibre, per a la utilització de tots els gèneres, sols o en combinació entre ells, i per a la recerca de textos que fossin atractius per a tots els públics. Per assolir aquest darrer objectiu, Balaguer intentava defugir d'un estil de redacció que fos excessivament feixuc. Per contra, cercava no tan sols presentar un estil amè i entenedor, sinó també amanir els textos amb recursos literaris. Això darrer ho aconseguia en les obres històriques amb la inclusió d'anècdotes i de llegendes, presentades en forma narrada, més delimitades del text principal en la *Historia de Cataluña de la Corona de Aragón* que en els treballs precedents. En les obres no estrictament històriques, aquesta combinació d'història i literatura constituí un extens camp de treball.

Les aportacions històriques de Balaguer d'aquests anys varen prendre forma en quatre formats diferents. Un primer grup correspon a la presència de continguts històrics en la seva obra de creació. En poesia, això es comença a apreciar en el treball *Flores del alma* (1848), dedicat majoritàriament a la temàtica amorosa, però que ja presentava alguna poesia de tema històric i reivindicatiu català.¹⁸ El següent *Italia: Colección de cantos sobre la Guerra de la Independencia Italiana, escritos en idioma catalán* (1859), en el qual mostrava les seves simpaties pel procés d'independència del nord d'Itàlia respecte l'imperi Austríac i oferia una visió de la proximitat històrica amb Catalunya. El següent treball poètic, *Lo trovador de Montserrat: Poesías catalanas*

¹⁸ VÍCTOR BALAGUER, *Flores del alma. Poesías de D. Victor Balaguer poeta del Gran Teatro del Liceo*, Barcelona, Imprenta y Librería Oriental de Martin Carlé, 1848. Vegeu sobre-tot «A Cataluña», pp. 39-41.

(1861), aprofundia l'ús de temàtiques històriques catalanes, de contingut catalanista. Ve a continuació una de les seves obres més fonamentals, *Esperansas y recorts: Poesías Catalanas que forman la segunda part del Trovador de Montserrat* (1866), combinació de poesia, teatre i assaig, aquest darrer centrat a analitzar l'evolució de la literatura catalana des de principis de segle, però també a oferir importants valoracions ideològiques sobre la mateixa i sobre el moviment de recuperació cultural.¹⁹ El seguí una nova edició de poesies catalanes del *Trovador de Montserrat* (1868).

En teatre, inicià aquesta línia amb els drames *Vifredo el Velloso* i *Las cuatro barras de sangre*, ambdós de 1848 i escrits en col·laboració amb Juan de Alba, dedicats a aquest personatge històric, a qui Balaguer considerava com l'autor de la independència de fet dels territoris catalans respecte als reis francs. Els seguiren dos drames publicats el 1858, que en la versió impresa presentaven estudis històrics introductoris: *Ausias March*, ambientat en el context de la guerra civil catalana del segle xv, i *Don Juan de Serrallonga o los bandoleros de las Guillerías*, primer dels treballs dedicats a aquest bandoler i als enfrontaments entre nyerros i cadells, situats a principis del segle xvii, que comptà amb una versió en català de 1868.

En narrativa, un primer treball de continguts històrics fou la novel·la *Amor a la patria*,²⁰ en el qual un trobador presentava en forma de trobes nombrosos episodis històrics i llegendaris catalans. Aquest

19 «Apuntaments y datos que, al mateix temps que de prólech á estas poesías, poden servir també pera la historia de la moderna literatura catalana», dins BALAGUER, *Esperansas y recorts*, pp. 29-86.

20 VÍCTOR BALAGUER, *Amor a la patria*, Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramón Villegas, 1858. Aquest treball tingué diverses versions. Una primera, amb el títol «La primavera del último trovador», havia estat publicada al *Diario de Barcelona*, entre març i juliol de 1854. Una segona, amb el títol «Amor a la patria», fou publicada a *El Conceller*, entre desembre de 1856 i maig de 1857 i després com a fullet, Barcelona, Imprenta de *El Conceller*, 1856.

fou un dels treballs on es féu més palès el seu missatge suggerit d'independentisme. El seguí la novel·la *Don Juan de Serrallonga* (1858), amb una segona part, *La bandera de la muerte* (1859), completada per Antoni Altadill en marxar Balaguer a Itàlia com a corresponsal de guerra del diari *El Telégrafo*. En aquests treballs, Balaguer continuava amb el recurs literari d'idealització del bandoler, a qui presentava com un capítost dels nyerros, defensor de Catalunya i les seves institucions davant els abusos de la monarquia hispànica. Ve a continuació la novel·la *Memorias de un liberal: Fernando el deseado* (1860), escrita amb Diego López Montenegro, que relatava els fets històrics des de principis del segle XIX, entre la Guerra del Francès, fins a la Primera Guerra Carlina. El llibre incloïa una ressenya històrica del període, amb nombroses referències als treballs històrics de Ferran Patxot. Tanca aquest apartat el recopilatori *Cuentos de mi tierra* (1864-1865), amb una trentena de treballs, entre novel·les i relats, molts d'ells de temàtica històrica catalana.

Un segon grup de treballs recolliria d'una banda les obres de viatges i divulgació i de l'altra els episodis històrics o llegendaris presentats en forma de narració. En ambdós casos, les aportacions de Balaguer deixaren una empremta en la fixació d'alguns símbols identitaris catalans.²¹ En el primer d'aquests apartats, Balaguer integrava en una mateixa obra la descripció amb un estil literari de llocs, generalment d'interès paisatgístic, amb els fets històrics que hi havien tingut lloc, combinat amb narracions, llegendes i ressenyes del seu patrimoni monumental. En aquest gènere, el mestratge de Pau Piferrer fou molt clar, com admetia Balaguer en la presentació d'alguna de les seves obres.²² En la dècada de 1850 treballà amb fruïció en aquest terreny,

21 Vegeu Montserrat COMAS GÜELL, *Victor Balaguer i la identitat col·lectiva*, Catarroja, Sueca, Afers, 2008, Els llibres del contemporani, 23, p. 65 i seg.

22 VÍCTOR BALAGUER, *Una expedición a San Miguel del Fay*, Barcelona, Imprenta de A. Brusí, 1850, p. 6. Esmentat per Josep M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida*

sovint amb una primera versió de treballs a la premsa i després com a edició independent, amb títols com *Una expedición a San Miguel del Fay* (1850), *Montserrat: Su historia: Sus tradiciones: Sus alrededores* (1850), la més ambiciosa i de dimensió espanyola *Los frailes y sus conventos* (1851), *Manresa y Cardona: Historia y tradiciones* (1852), *Recuerdos de viaje* (1852), *Cuatro perlas de un collar: Historia tradicional y artística de todos los célebres monasterios catalanes: Santa María de Ripoll, Santa María de Poblet, Santas Creus y San Cucufate* (1853), les quatre guies de ferrocarrils (Arenys de Mar, Granollers, Martorell i Terrassa, totes de 1857) i *Guía de Montserrat y sus cuevas* (1857).

El segon apartat d'aquest grup, el dels episodis històrics o llegendaris presentats en forma de narració, fou una constant en la seva obra escrita, des de mitjan dècada de 1840 i ben bé fins als seus darrers anys. La majoria d'aquests episodis formaren part de treballs més grans i tingueren successives edicions i revisions.

En un sentit una mica diferent, cal esmentar el treball *Las calles de Barcelona* (1865-1866), amb una explicació dels noms dels carrers de la ciutat amb importants continguts històrics, que incloïa els noms d'autoria del mateix Balaguer, recentment aprovats, en la seva proposta de nomenclàtor per als nous carrers de l'Eixample de Barcelona.²³ També l'obra *Anales de la guerra de Italia, Prusia y Austria* (1866), de signe més periodístic, dedicat a informar sobre la marxa del desenvolupament d'aquest conflicte europeu, en el qual intentà definir la seva posició en la «qüestió de les nacionalitats» pel que fa a Europa, però amb referències a la situació catalana.

da: *Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Barcelona, Curial, 1992, Biblioteca de Cultura Catalana, 71, p. 86. VÍCTOR BALAGUER, *Montserrat: Su historia: Sus tradiciones: Sus alrededores*, Barcelona, Imprenta de A. Brusi, 1850, p. 2.

23 Vegeu JOAN PALOMAS I MONCHOLÍ, «Víctor Balaguer i la toponímia identitària: la formació del primer nomenclàtor de l'Eixample de Barcelona», dins JORDI CASASSAS (coord.), *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Barcelona, Galerada, 2009, pp. 293-316.

Un tercer apartat està format pels discursos. En aquest sentit, destaca el que pronuncià com a president dels Jocs Florals de Barcelona de 1868, en el qual ofería un repàs històric de l'evolució d'aquest esdeveniment, i alhora fixava el seu pensament literari i polític. Són també molt rellevants els seus primers discursos com a diputat a les Corts Constituents de 1869, en molts dels quals reiterà la seva interpretació de la història de Catalunya.²⁴

El quart grup estaria format per les obres d'història o, si més no, en aquelles en què la història constituïa l'element central. Els primers treballs d'una certa entitat d'aquest grup se situen el 1845, amb l'aparició, gairebé en paral·lel, de dues sèries d'articles a la premsa cultural: «Recuerdos de Cataluña»,²⁵ a *El Siglo pintoresco*, de Madrid; i «El Genio Catalán»²⁶ (sense signar, però atribuïble a Balaguer), a *El Genio*, setmanari literari dirigit per ell a Barcelona.

La primera obra d'història pròpiament dita fou *Bellezas de la historia de Cataluña* (1853), que recopilava les lliçons d'història de Catalunya que Balaguer impartí a la Societat Filharmònica i Literària de Barcelona. Es tractava d'una obra ja força més ambiciosa, que abastava cronològicament des de l'edat antiga fins a la fi de la Guerra de Successió, el 1714, moment que per a ell significava la fi de la història de Catalunya com a nació independent.²⁷ D'un marcat caràcter catalanista, contenia ja la majoria d'elements interpretatius propis de Balaguer.

24 Vegeu, per exemple, la seva intervenció en el debat sobre la interpellació al Govern fet pels republicans federals catalans, *Diario de sesiones de las Cortes. Congreso de los diputados*, legislatura de 1869-71, núm. 55, 21-4-1869, p. 1246.

25 «Recuerdos de Cataluña». Primer article de la sèrie a *El Siglo pintoresco* (Madrid), agost 1845, p. 103 i seg.

26 «El genio catalán». Primer article de la sèrie a *El Genio* (Barcelona), núm. 19 (de la segona sèrie), 14-9-1845, p. 217 i seg.

27 V. BALAGUER, *Bellezas de la historia de Cataluña*, 1853, tom 2, p. 163.

Els següents treballs històrics foren tres sèries d'articles, publicades a la premsa de Barcelona: «Las Cortes en la Corona de Aragón»²⁸ (d'autoria atribuïda), publicada el 1854 al diari dirigit per Balaguer *La Corona de Aragón*; «Los héroes del pasado»²⁹ (d'autoria també atribuïda), apareguda el 1856 a la revista *La Ilustración Barcelonesa*; i «La doctrina constitucional»³⁰, publicada entre novembre de 1856 i febrer de 1857 a l'esmentat diari *El Conceller*.

La següent obra fou *La libertad constitucional* (1858), un treball a mig camí entre l'estudi històric i l'assaig polític i el més semblant a una obra de síntesi del pensament de Balaguer. En ella, Balaguer feia un repàs dels sistemes polítics de diversos períodes històrics i en especial del propi de Catalunya i de la Corona d'Aragó, però amb referències a la situació política del moment. Es pot dir que aquest treball contenia plenament desenvolupats tots els elements interpretatius de la història de Catalunya enumerats anteriorment, alhora que esbossava un programa polític complet de reformes liberals a aplicar en el present.

Publicà també la biografia *Prim: vida política y militar de este general* (1860), en forma de fullet i també dins de la crònica *Jornadas de gloria o los españoles en África* (1860).

Com a acadèmic de número de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, aleshores presidida per Pròsper de Bofarull, Balaguer intentà que la corporació emprengués la redacció d'una història

28 «Las Cortes en la Corona de Aragón». Primer article de la sèrie a *La Corona de Aragón* (Barcelona), núm. 1, I-II-1854.

29 Publicació impulsada el 1856 a Barcelona pel diari *La Corona de Aragón* i possiblement dirigida per Balaguer, de la qual no hi ha exemplars localitzables, i que cal no confondre amb la del mateix nom, apareguda l'11 de gener de 1858, també a Barcelona. Les informacions sobre «Los héroes del pasado» estan extretes de *La Corona de Aragón*, febrer i març de 1856.

30 «La doctrina constitucional». Primer article de la sèrie d'*El Conceller* (Barcelona), I4-II-1856.

completa de Catalunya, una tasca que, de fet, figurava entre els objectius generals de la institució, però que no s'havia acomplert. S'arribà a formar una comissió encarregada d'estudiar aquest tema, amb el mateix Balaguer, més Joan Cortada, Antoni de Bofarull i Marià Flotats, sense aconseguir, però, cap resultat.³¹

Tancada la via acadèmica, Balaguer decidí emprendre en solitari la feina de redactar una història general de Catalunya. La *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, publicada pel sistema de lliuraments entre 1860 i 1864³² en cinc volums, fou el treball més ambiciós en el conjunt de la seva obra escrita i el compendi de les actuacions i de les línies interpretatives elaborades en els anys anteriors. El 1867 va valorar fer-ne una versió en català, una idea que el seu editor, Salvador Manero, acceptà en principi només en una versió de compendi,³³ però que l'atzarosa vida de Balaguer en aquest període —exili, retorn a Barcelona, Revolució de 1868 i salt a l'alta política— l'impedí de materialitzar.

Amb més de quatre mil pàgines, constituí la primera història general de Catalunya escrita en època contemporània, estructurada amb un fil conductor sostingut. Tot i la referència a la Corona d'Aragó, l'obra se centrava en la història de Catalunya. Estava organitzada en dotze parts o llibres, que comprenien des de l'antiguitat fins al mateix moment de completar l'obra. Cadascun d'aquests llibres es tancava amb un apartat d'aclariments i d'apèndixs, en què hi havia cronologies dels comtes catalans, reproduccions de documents i de cròniques i materials més narratius. A cada llibre hi incloïa també un apartat dedicat a la història de la cultura, les arts i

31 Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Actes 1838-1858, sessions de 28-1-1854, 11-2-1854 i 18-12-1857.

32 La portada del darrer tom duu data de 1863, però els darrers lliuraments i els materials d'acompanyament són de 1864.

33 Biblioteca Museu Víctor Balaguer, epistolari Víctor Balaguer, núm. 6700105. Carta de Salvador Manero a Víctor Balaguer, datada a Barcelona, 4-10-1867.

l'economia. Al final de l'obra es presentava un índex alfabètic. El text estava amenitzat amb gravats fets per a l'ocasió i reproduccions de quadres de pintors romàntics catalans com Claudi Lorenzale i Marià Fortuny.

Tanca aquest apartat els «Estudios históricos sobre Felipe II y su época, para completar los del general San Miguel», dins de la *Historia de Felipe II rey de España* (1867-1868), d'Evaristo San Miguel y Valledor.

Història i pensament polític a partir de la segona part del Sexenni Democràtic

Si bé la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* marcà una fita en el conjunt de l'obra escrita en general i historiogràfica en particular de Víctor Balaguer, en el terreny de la seva evolució intel·lectual no significà cap final d'etapa. El cert viratge de Balaguer en alguns aspectes ideològics se situa alguns anys més tard, en el transcurs del Sexenni Democràtic. En aquest període, alguns esdeveniments, com la mort de Pascual Madoz i l'assassinat del general Prim, que havien estat dos dels seus referents dins del progressisme, junt amb el fraccionament de les forces liberals, el fracàs de la monarquia constitucional d'Amadeu I, les guerres carlina, cantonal i cubana, el desbordament popular revolucionari i la reacció conservadora, deixaren una profunda empremta en el seu pensament. En el tram final del Sexenni i ja més decididament a la Restauració, mantingué a grans trets la seva visió d'esquerra liberal, però en el terreny de la reivindicació catalanista matisà les seves posicions dels anys anteriors. En endavant, no tornarà a fer cap al·lusió al concepte de «nacionalitat oprimida», ni tampoc a les seves propostes federalistes, per a evitar la més lleu confusió amb el cantonalisme.

En el terreny de la línia interpretativa de la història de Catalunya, en aquesta segona etapa els canvis no foren tan grans i es pot

parlar a grans trets de continuïtat en molts aspectes. Tal vegada en aquests anys incorporà més clarament la idea que en el procés d'unificació política espanyola hauria d'haver prevalgut el model catalanoaragonès i no pas el castellà.³⁴

En aquesta etapa, l'obra escrita amb continguts històrics mantingué la dimensió catalana, tot i que incorporà més continguts de dimensió espanyola. Pel que fa a la primera i en l'obra de creació, en poesia presentà diverses reedicions de les seves poesies catalanes, amb algunes revisions i ampliacions i, com a novetat, el treball *Lo romiatge de l'ànima* (1891), amb un clar component històric.

En teatre, cal destacar els treballs «Lo compte de Foix» i «Raig de Lluna», inclosos en el volum *Novas tragedias* (1879), reelaborats després en l'obra *Los Pirineus* (1891), plantejada com a òpera nacional catalana, amb música de Felip Pedrell. En ella, reprenia la idea de proximitat catalanooccitana, amb episodis com la desfeta catalana en la batalla de Muret o la caiguda del castell de Montsegur, amb una exaltació dels càtars i una condemna dels inquisidors i de l'Església catòlica medieval, aspectes que mereixerien la desaprovació del bisbe Josep Torras i Bages, des de posicions catalanistes, però ultraconservadores i antiliberals.³⁵

En narrativa, cal esmentar el seu volum de *Novelas* (doble edició, 1891 i 1892), que incloïa diversos treballs, tots ells amb edicions anteriors. Entre ells, «La guzla del cedro o los almogávares en Oriente», «El doncel de la reina», «La damisela del castillo» i «El ángel de los Centellas», es referien a episodis de la història medieval catalana.

En les obres de viatges i divulgació i dels episodis històrics o llegendaris, la temàtica catalana continuà ben present, en obres com *Las ruinas de Poblet* (1885), *Al pie de la encina: Historias, tradiciones y*

34 Vegeu BALAGUER, *El Regionalismo y los Juegos Florales*, p. 207.

35 Joseph TORRAS Y BAGES, *La tradición catalana: Estudi del valor ètich y racional del regionalisme catalá*, 1892, nota a peu de plana, que ocupa les pàgines 233-237.

recuerdos (1893), *Epistolario: Memorial de cosas que pasaron* (1893), *A granel: Libro de pasatiempo y deporte* (1896), *Historias y tradiciones: Libro de excursiones y recuerdos* (1896), *Añoranzas: Memorial de cosas que pasaron* (1899) i *Historias y leyendas* (1899).

En l'apartat dels discursos, ocupen un lloc molt rellevant els d'ingrés a la Real Academia de la Historia (1875), dedicat a analitzar l'evolució històrica de la literatura catalana, i a la Real Academia Española (1883), centrat en les literatures hispàniques no castellanes. Balaguer aplegà aquests i altres discursos en el volum *Los juegos florales en España: Memorias y discursos* (1895).

Els treballs històrics varen tenir una representació significativa també en aquesta etapa. *Memorias de un constituyente: Estudios históricos y políticos* (1872) i *Estudios históricos y políticos* (1876) recollien diverses monografies històriques de temàtica catalana. Més ambiciosa fou la seva obra, reflex del seu constant interès per la història de la cultura, *Historia política y literaria de los trovadores* (1878-1879), estudi de la literatura trobadoresca i del seu context geogràfic i històric.

L'anterior obra arribava poc després que Antoni de Bofarull publicqués la seva *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña* (1876-1878), treball erudit, en part concebut com a rèplica a la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Per això, Balaguer incloïa en la seva història dels trobadors una primera reflexió sobre la seva esmentada obra i n'anunciava la revisió. Aquesta va arribar entre 1885 i 1887, amb la publicació d'una nova versió, amb el títol d'*Historia de Cataluña*. El nou treball tenia algunes diferències formals i d'altres més de fons, com la voluntat de corregir algunes errades detectades per l'autor mateix, o bé mostrades per historiadors posteriors, la incorporació de noves informacions i també alguns retocs aparentment estilístics, però que no deixaven de tenir la seva significació, com ara la supressió de les al·lusions al caràcter *federal* o *confederal* de la Corona d'Aragó, per a evitar qualsevol semblança amb el moviment cantonalista.

Los Reyes Católicos (1891-1893) fou la seva obra històrica més significativa d'aquest període (atenent que la *Historia de Cataluña* era una revisió d'una obra anterior). Era un encàrrec d'Antonio Cánovas del Castillo per a la *Historia general de España*, els volums de la qual eren elaborats per acadèmics de la Real Academia de la Historia. La línia interpretativa del volum de Balaguer, en la qual destacava la seva visió plurinacional d'Espanya i de la seva història,³⁶ era diametralment oposada a la dels altres volums, els autors dels quals eren participants de la visió monolítica d'Espanya com a realitat identitària mil·lenària.

Tanquen aquest apartat els treballs *Instituciones y Reyes de Aragón: San Juan de la Peña* (1896), on insistia en la seva exaltació del model institucional catalanoaragonès, i *El Regionalismo y los Juegos Florales* (1897), treball heterogeni, on revisava el moviment literari a Catalunya en el segle XIX i en el qual fixava la seva posició davant del nou catalanisme del tombant de segle.

Finalment, cal esmentar també els treballs de coordinació de Balaguer en la publicació dels volums de les Corts dels regnes de Lleó i Castella, que realitzà des de la seva posició de membre de la Comissió de Govern Interior del Congrés dels diputats, però sobretot dels estats de la Corona catalanoaragonesa, que féu en la seva condició d'acadèmic de la Real Academia de la Historia i amb la participació de Josep Coroleu i Inglada, Celestí Pujol i Camps i Fidel Fita i Colomer.³⁷

Com a recapitulació, la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* fou l'obra cabdal en l'àmbit historiogràfic de Víctor Balaguer i el seu treball més ambiciós dins d'una obra escrita extensa, variada

³⁶ VÍCTOR BALAGUER, *Los Reyes Católicos* por Don Víctor Balaguer, individuo de número de las Reales Academias Española y de la Historia. Dins *Historia General de España*, escrita por individuos de la Real Academia de la Historia bajo la dirección del Excmo. Sr. D. Antonio Cánovas del Castillo director de la misma. Madrid, El Progreso, 1891 [-93], tom I, p. III.

³⁷ Vegeu Joan PALOMAS I MONCHOLÍ, *Victor Balaguer: Renaixença, revolució i progrés*, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa, Biblioteca Antina, 17, 2004, pp. 350-351.

i dilatada en el temps. Formà part d'una proposta ideològica catalanista i alhora progressista, que desenvolupà des de tots els gèneres literaris i des del llibre i la premsa, entre mitjan dècada de 1845 i el Sexenni Democràtic, període després del qual matisà el seu discurs més catalanista, però no tant el component liberal progressista ni tampoc la línia interpretativa històrica.

Copyright © 2016. Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons mitjançant la qual qualsevol explotació n'haurà de reconèixer els autors, citats a la referència que apareix a l'inici del document.